

	દાખલ કર્યાની તારીખ	૩૦/૦૭/૨૦૨૪		
	રજી. કર્યાની તારીખ	૩૦/૦૭/૨૦૨૪		
	ફેસલ કર્યાની તારીખ	૩૦/૦૫/૨૦૨૬		
	સમયગાળો	વર્ષ	માસ	દિવસ
		૦૧	૧૦	૦૦

મે. બીજા એડી.સિની. સિવીલ જજ અને એડી ચીફ જ્યુ.મેજી.સાહેબની કોર્ટમાં મું.જામનગર

ફોજદારી કેસ નં. ૭૮૭૨/૨૦૨૪
આંક:-

ફરીયાદી :- નિલેષભાઈ તેજાભાઈ ભંડેરી
ગૌ મોર વ્રાસ પ્રોડક્ટસના પ્રોપરાઈટર
ઉ.વ. ૬૧, ધંધો- વેપાર
રહે. પ્લોટ નં.સી-૨-૩૩,
શંકર ટેકરી, ઉધોગનગર,
જામનગર

વિરુદ્ધ

આરોપી :- નરેન્દ્રસિંહ અનોપસિંહ ઝાલા
ઉ.વ. ૪૭, ધંધો-વેપાર,
રહે. હાટકેશ્વર મહાદેવ મંદીરની બાજુમાં,
શેરી નં.૨, કે.પી.શાહ વાડીની આગળ,
જામનગર

ગુનો :- ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયે

ફરીયાદ પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી એન.પી.ધાડીયા

આરોપી પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી વી.જી.ગોહીલ

–:ચુકાદો:–

(૧) ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં હકીકત :-

ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં વિગત હકીકત એવી છે કે, આ કામના ફરીયાદી તથા આરોપી વચ્ચે મિત્રતાનો સંબંધ હોય આરોપીને ધંધાના વિકાસ અર્થે નાણાંની જરૂરિયાત ઉભી થતાં આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસે નાણાંની માંગણી કરતાં ફરીયાદીએ આરોપીને રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- (અંકે-બત્રીસ લાખ પચાસ હજાર પુરા/-) તેની પેઢીના બેંક ખાતા એચ.ડી.એફ.સી. બેંક, ઉદ્યોગનગર, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, ઓસવાલ કોલોની-૨, રણજીત નગર શાખા, જામનગર ખાતાના અલગ-અલગ તારીખના ચેક મારફતે આરોપીને રૂ.૨૫,૦૦,૦૦૦/- અને રૂ.૭,૫૦,૦૦૦/- રોકડા મળી કુલ રૂ. ૩૨,૫૦,૦૦૦/- હાથ ઉછીના આપેલા. ત્યારબાદ આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી તેના કાયદેસરના લેણાંની રકમની પરત માંગણી કરતાં આરોપીએ તેની પેઢીના નામજોગનો એચ.ડી.એફ.સી. બેંક લી. પાર્ક કોલોની, જોગસપાર્ક શાખા, જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૧૦૫ તા.૧૫/૦૪/૨૦૨૪ નારોજનો રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/-ની રકમનો ફરીયાદીને આપેલો. જે ચેક ફરીયાદીએ તેની બેંકમાં જમા કરાવતા સદર ચેક તા.૦૩/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ "અપુરતાં ભંડોળ"ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૪/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીસ તા.૧૮/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ આરોપીને બજી ગયેલ છે. આમ, આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારીત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ન ચુકવી આરોપીએ ધી

નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ-૧૮૮૧ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "અધિનિયમ, ૧૮૮૧" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુનો આચરેલ હોય તા.૩૦/૦૭/૨૦૨૪ ના રોજ ફરીયાદીએ આરોપી વિરૂધ્ધ લેખીત ફરીયાદ અત્રેની અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ છે અને આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયે શિક્ષાત્મક કાર્યવાહી કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૨) કોર્ટ કાર્યવાહી :-

આ કામે ફરીયાદીની લેખીત ફરીયાદ તા.૩૦/૦૭/૨૦૨૪ ના રોજ દાખલ થતાં અદાલત દ્વારા ફરીયાદીની ફરીયાદ સંદર્ભે વેરીફિકેશન નોંધ્યા બાદ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાનું સંજ્ઞાન લઈ ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતા, ૨૦૨૩ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "સંહિતા, ૨૦૨૩" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૨૨૭ અન્વયે આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના સમન્સ ઇશ્યુ કરતાં આરોપી તેઓના વિ.વકીલશ્રી મારફતે અદાલત સમક્ષ હાજર થયેલ છે. આ અદાલત દ્વારા આરોપીને ફરીયાદપક્ષના આધારભુત પુરાવાની નકલ વિનામુલ્યે આપવામાં આવેલાનું સુનિશ્ચિત કર્યા બાદ આરોપીનું ગુના સંબંધે આંક-૦૭ થી નિવેદન નોંધવામાં આવેલ છે, જે નિવેદનમાં આ કામના આરોપી દ્વારા તેના વિરૂધ્ધના ગુનાનો ઇન્કાર કરવામાં આવેલ છે. આથી સદર કામે આરોપી સામેની ઇન્સાફી કાર્યવાહી આગળ ચલાવવામાં આવેલ છે.

(૩) ફરીયાદપક્ષે રજુ થયેલ પુરાવો:-

આ કામે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂધ્ધ પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે નીચે મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરવામાં આવેલ છે;

- : મૌખિક પુરાવો :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	ફરીયાદી નિલેષભાઈ તેજાભાઈ ભંડેરીની સોગંદનામાંથી જુબાની	૦૫

- : દસ્તાવેજી પુરાવા :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	આરોપીએ ફરીયાદીના નામજોગ લખી આપેલ ચેકની અસલ	૧૩
૨.	ચેક રીટર્ન થયેલ તે અંગેનો રીટર્ન મેમોની અસલ	૧૪
૩.	આરોપીને મોકલાવેલ લીગલ નોટીસની સ્થળપ્રત	૧૫
૪.	આરોપીને તેના સરનામે માંગણા નોટીસ રજુ.પોસ્ટ એડી. કર્યાની અંગેની પોસ્ટ ખાતાની સફેદ પાવતી અસલ	૧૬
૫.	આરોપીને તેના સરનામે રજુ.પોસ્ટ.એડી.થી જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ તે બજી ગયા અંગેની પોસ્ટ ખાતાની એકનોલેજમેન્ટ સ્લીપની અસલ	૧૭
૬.	ફરીયાદીની પેઢી ગૌ મોર બ્રાસ પ્રોડક્ટસના એચ.ડી.એફ.સી. બેંક લી., રણજીતનગર, જામનગર શાખાના બેંક ખાતાના બેંક સ્ટેટમેન્ટની નકલ	૧૮
૭.	ફરીયાદી પેઢીનું જ.એસ.ટી.માં રજીસ્ટ્રેશન કરાવેલ હોય તે અંગેની ઓનલાઈન રજુ.સર્ટી.	૧૯

(૪) ફરીયાદપક્ષે તેઓના કેસના સમર્થનમાં ઉપર મુજબના મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે. ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષે આંક-૨૩

થી કલોઝીંગ પુરસીસ રજુ કરી ફરીયાદપક્ષે પુરાવો બંધ જાહેર કરેલ છે. ત્યારબાદ સદર કામ આરોપીપક્ષના વિશેષ નિવેદન ઉપર રાખવામાં આવેલ. આ કામના આરોપી દ્વારા તેઓના વિશેષ નિવેદન દરમ્યાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, તેઓ નિર્દોષ છે અને ફરીયાદીને ચેક મુજબની રકમ આપવાની બાકી ન હોવા છતાં ફરીયાદી દ્વારા ચેકનો દુર ઉપયોગ કરી વધુ રકમ પડાવવા માટે ચેકને ખોટી રીતે રીટર્ન કરાવી ખોટી ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે. વિશેષમાં જણાવે છે કે, આ કામના ફરીયાદીને પાર્ટ પેમેન્ટ કરેલ હોવા છતાં તે હકીકત ફરીયાદીએ છુપાવેલ છે વિશેષમાં જણાવે છે કે, તેઓને બચાવના સાહેદોને તપાસવા નથી અને સોગંદ ઉપર જુબાની આપવી નથી.

(૫) સદર કામે આરોપીપક્ષે કોઈ મૌખિક કે દસ્તાવેજી પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ નથી.

(૬) સદર કામે બંનેપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મૌખિક દલીલો કરવામાં આવેલ છે, જે ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે;

(૬.૧) ફરીયાદી તરફ વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદી તથા આરોપી વચ્ચે મિત્રતાનો સંબંધ હોય આરોપીને ધંધાના વિકાસ અર્થે નાણાંની જરૂરિયાત ઉભી થતાં આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસે નાણાંની માંગણી કરતાં ફરીયાદીએ આરોપીને રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- તેની પેઢીના બેંક ખાતા એચ.ડી.એફ.સી. બેંક, ઉદ્યોગનગર, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, ઓસવાલ કોલોની-૨, રણજીત નગર શાખા, જામનગર ખાતાના અલગ-અલગ તારીખના ચેક મારફતે આરોપીને રૂ.૨૫,૦૦,૦૦૦/- અને રૂ.૭,૫૦,૦૦૦/- રોકડા મળી કુલ રૂ. ૩૨,૫૦,૦૦૦/- હાથ ઉછીના આપેલા. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, ત્યારબાદ આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી તેના કાયદેસરના લેણાંની રકમની

પરત માંગણી કરતાં આરોપીએ તેની પેઢીના નામજોગનો એચ.ડી.એફ.સી. બેંક લી. પાર્ક કોલોની, જોગસપાર્ક શાખા, જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૧૦૫ તા.૧૫/ ૦૪/૨૦૨૪ નારોજનો રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/-ની રકમનો ફરીયાદીને આપેલો. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, જે ચેક ફરીયાદીએ તેની બેંકમાં જમા કરાવતા સદર ચેક તા.૦૩/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ "અપુરતાં ભંડોળ"ના શેરા સાથે પરત ફરેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફ્તે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૪/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીસ તા.૧૮/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ આરોપીને બજી ગયેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારિત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ નહીં અને ફરીયાદીએ આ તમામ હકીકત મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કરી પુરવાર કરેલ હોય અને આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું કોઈ ખંડન કરેલ ન હોય આરોપીને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવી યોગ્ય તે સજા કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૬.૨) સદર કામે આરોપીપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરુપયોગ કરેલ છે અને ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની કોઈ કાયદેસરની લેણી રકમ લેવાની બાકી નિકળતી નથી. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીને કાયદેસરની માંગણા નોટીસ મોકલેલ નથી અને જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ છે તે માંગણા નોટીસમાં ફરીયાદીએ સાચી હકીકત છુપાવેલ છે અને જે

ખરેખર રકમ ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી લેવાની નીકળે છે તેના કરતાં વધુ રકમની માંગણી માંગણા નોટીસથી કરેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીએ ફરીયાદીને જે રકમ ચુકવી આપેલ તેનો કોઈ શેરો ચેકમાં કરેલ નથી અને ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની કોઈ રકમ લેવાની ન નીકળતી હોવા છતાં અને તેટલી રકમ કોઈ કાયદેસરની લેણી રકમ ન હોવા છતાં આરોપીના ચેકનો દુરુપયોગ કરી હાલની ખોટી ફરીયાદ આરોપી વિરુદ્ધ રજુ કરેલ છે. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ કરી ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરીને કરેલ હોય અને ફરીયાદ પક્ષે પોતાનો કેસ નિઃશંકપણે પુરવાર કરેલ ન હોય આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવા વિનંતી કરેલ છે.

(૭) ઉપરોક્ત કેસની હકીકતો તથા રજુ પુરાવાના આધારે અત્રેની અદાલત સમક્ષ સદર કેસના ન્યાયીક નિર્ણય સાડ નીચે મુજબના મુદ્દા ઉપસ્થિત થાય છે;

: ૧ : શું આ કામના ફરીયાદી એ હકીકત પુરવાર કરે છે કે, આ કામના ફરીયાદી તથા આરોપી વચ્ચે મિત્રતાનો સંબંધ હોય આરોપીને ધંધાના વિકાસ અર્થે નાણાંની જરૂરિયાત ઉભી થતાં આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસે નાણાંની માંગણી કરતાં ફરીયાદીએ આરોપીને રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- હાથ ઉછીના આપેલા અને ત્યારબાદ આરોપી પાસેથી તેના કાયદેસરના લેણાંની રકમની પરત માંગણી કરતાં આરોપીએ તેની પેઢીના નામજોગનો એચ.ડી.એફ.સી. બેંક લી. પાર્ક કોલોની, જોગસપાર્ક શાખા, જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૧૦૫ તા.૧૫/ ૦૪/૨૦૨૪ નારોજનો રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/-ની રકમનો ફરીયાદીને આપેલો, જે ચેક

ફરીયાદીએ તેની બેંકમાં જમા કરાવતા સદર ચેક તા.૦૩/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ "અપુરતાં ભંડોળ"ના શેરા સાથે પરત ફેરવેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૪/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીસ તા.૧૮/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ આરોપીને બજી ગયેલ તેમ છતાં આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબનું વર્તન નહીં કરી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચરેલ છે?

: ૨ : શું આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરી ખંડન કરેલ છે?

: ૩ : શું હુકમ?

(૮) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓના મારા નિર્ણયો નીચે મુજબના છે;

: ૧ : નકારાત્મક,

: ૨ : હકારાત્મક,

: ૩ : આખરી હુકમ મુજબ

મુદ્દા નં. ૧ અને ૨ પરત્વે પુરાવાકીય મુલ્યાંકન સહિતની વિસ્તૃત ચર્ચા:

(૯) ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરુદ્ધ પોતાના કેસની હકીકત પુરવાર કરવા માટે ઉપર મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે. સૌપ્રથમ મુદ્દા નં.૧ અને ૨ પરત્વે ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતા અગાઉ અધિનીયમ-૧૯૮૧ ની કલમ- ૧૩૮ કે જે પ્રકરણ ૧૭ માં સમાવીષ્ટ છે અને તે

પ્રકરણ ધારાસભા દ્વારા ACT-66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989 થી સામેલ કરવામાં આવેલ અને આ પ્રકરણને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો હેતુ અને ઇરાદો જે હતો તેને તાજેતરમાં નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934* ના ચુકાદાના પેરા ૧૧ અને પેરા ૧૪ માં વર્ણન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"11. Having heard learned counsel for the parties, this Court is of the view that it is essential to first outline the scope and intent of Chapter XVII (Sections 138 to 148) of NI Act which has been inserted by Act 66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989."

"14. Consequently, this Court is of the view that the intent behind introducing Chapter XVII is to restore the credibility of cheques as a trustworthy substitute for cash payment and to promote a culture of using cheques. Further, by criminalizing the act of issuing cheques without sufficient funds or for other specified reasons, the law promotes financial discipline, discourages irresponsible practices and allows for a more sufficient and timely resolution of disputes compared to the previous pure civil remedy which was found to involve the payee in a long-drawn out process of litigation."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ના પ્રકરણ ૧૭ (કલમ-૧૩૮ થી ૧૪૮) ને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો ઇરાદો વ્યક્ત કરતાં જણાવેલ છે કે, રોકડ ચુકવણી માટે વિશ્વસનીય વિકલ્પ તરીકે ચેકની વિશ્વસનીયતાને પુનઃ સ્થાપીત કરવાનો અને ચેકનો ઉપયોગ કરવાની સંસ્કૃતીને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. વધુમાં પુરતાં ભંડોળ વિના અથવા અન્ય ચોક્કસ કારણોસર ચેક જારી કરવાના કૃત્યને ગુનાહીત બનાવીને નાણાંકીય શિસ્તતા જાળવવાનો તથા બેજવાબદાર પ્રથાને નીરુત્સાહી કરવા અને દિવાની દાદની સરખામણીમાં તેને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવી સમયસર તકરારનું નિવારણ લાવી શકાય અને પક્ષકારને લાંબી કાનુની કાર્યવાહી માંથી પસાર ન થવું પડે તે માટે ઝડપથી ન્યાય મળી શકે તે ઇરાદો ધારાસભા દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ કામના આરોપી વિરૂદ્ધ જ્યારે અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ અન્વયેના

શીક્ષાપાત્ર ગુનાનું તહોમત મુકવામાં આવેલ છે, ત્યારે સદર કાનુની જોગવાઈ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુના માટેના આવશ્યક તત્વો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને જેથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર અધિનિયમની કલમ-૧૩૮ નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“Section-138 Dishonour of cheque for insufficiency, etc., of funds in the account: Where any cheque drawn by a person on an account maintained by him with a banker for payment of any amount of money to another person from out of that account for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability, is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of that account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with that bank, such person shall be deemed to have committed an offence and shall, without prejudice to any other provision of this Act, be punished with imprisonment for a term which may be extended to two years, or with fine which may extend to twice the amount of the cheque, or with both.

Provided that nothing contained in this section shall apply unless-
(a) the cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity, whichever is earlier;

(b) the payee or the holder in due course of the cheque, as the case may be, makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice, in writing, to the drawer of the cheque, within thirty days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid; and

(c) the drawer of such cheque fails to make the payment of the said amount of money to the payee or, as the case may be, to the holder in due course of the cheque, within fifteen days of the receipt of the said notice.

Explanation :- " For the purpose of this section, debt of other liability means a legally enforceable debt or other liability."

આમ, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ સંદર્ભે ફરીયાદપક્ષે તે ગુનો પુરવાર કરવા માટે સદર કલમના આવશ્યક તત્વો અદાલત સમક્ષ સ્પષ્ટપણે પુરાવર કરવાના રહે છે, તે સંદર્ભે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા “Prem Chand Vijay Kumar Vs. Yashpal Singh” reported in 2005 (4) SCC page no-417” ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર

જાય છે. જે ચુકાદામાં નામ.સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા માટે જે આવશ્યક તત્વો ફરીયાદપક્ષે પુરવાર કરવાના રહે છે, તેની ચર્ચા કરતાં જણાવેલ છે કે,

“...View in that Context, the following facts are required to be proved successfully prosecute the drawer for an offence under section 138 of the Act:

- (a) that the cheque was drawn for payment of an amount of money for discharge of a debt/liability and the cheque was dishonoured;*
- (b) that the cheque was presented within the prescribed period;*
- (c) that the payment made a demand for payment of the money by giving a notice in writing to the drawer within the stipulated period; and*
- (d) that the drawer failed to make the payment within 15 days of the receipt of the notice.”*

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં જણાવ્યા મુજબ, ફરીયાદપક્ષે અદાલત સમક્ષ એ હકીકત સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાની રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક આરોપીએ સમગ્ર અથવા અંશતઃ દેવુ કે અન્ય જવાબદારી અદા કરવા માટે પોતે નિભાવતો હોય તેવા બેંક ખાતા ઉપરનો ચેક આપવામાં આવેલ હતો અને તેવો ચેક ચુકવણી કર્યા વીના બેંકે પરત કરેલ હતો. વધુમાં એ પણ સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક નિયત કરવામાં આવેલ સમયમર્યાદામાં ભરણાં માટે રજુ કરવામાં આવેલ હતો. વધુમાં એ પણ પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, ફરીયાદીએ કાયદાથી નિયત કરેલ સમયમર્યાદામાં ચેકનો અસ્વીકાર થયેલાની સાથે ચેકમાં જણાવેલ રકમની માંગણી કરતી માંગણા નોટીસ આરોપીને આપવામાં આવેલ હતી અને તેવી નોટીસ મળ્યા તારીખથી ૧૫ દિવસમાં માંગણા મુજબની રકમ ચુકવવામાં આરોપી નિષ્ફળ ગયેલ હતો.

(૯.૧) સદર કામે રજુ થયેલ રેકર્ડ પરનો પુરાવો ધ્યાને લેવામાં આવે તો, ફરીયાદપક્ષે પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે આંક-૦૫ થી

ફરીયાદીની સોગંદનામાં સ્વરૂપમાં જુબાની રજુ કરેલ છે અને તે જુબાનીમાં પોતાની આંક-૦૧ ની ફરીયાદમાં જણાવેલ તમામ હકીકતોને વળગી રહી ફરીયાદને સમર્થનકારી પુરાવો રજુ કરે છે. સદર કામે ફરીયાદપક્ષે જે પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ છે, તેનું હવે પછીથી વિગતવાર પુરાવકીય મુલ્યાંકન કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં બંનેપક્ષે પોતાનો કેસ પુરાવાર કરવા માટે જે દસ્તાવેજ પુરાવા રજુ કરેલ છે તેને પણ ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે તથા પક્ષકારો તર્ફે રજુ નામદાર ઉચ્ચ અદાલત અને નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ માનભેર વંચાણે લેવામાં આવેલ છે.

(૧૦) ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક જુબાની તથા રજુ કરવામાં આવેલ અન્ય દસ્તાવેજોની સાથે સાથે અધિનિયમની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની સાબીતી સંદર્ભે અદાલતે અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના હોય છે અને તે મુજબ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૮ માં તે સંબંધેની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે. જે કાનુની પ્રબંધો ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“118: Presumptions as to negotiable instruments: Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made:

(a) of consideration.that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration;

(b) as to date.that every negotiable instrument bearing a date was made or drawn on such date;

(c) as to time of acceptance.that every accepted bill of exchange was accepted within a reasonable time after its date and before its maturity;

(d) as to time of transfer.that every transfer of a negotiable instrument was made before its maturity;

(e) as to order of indorsements. that the indorsements appearing upon a negotiable instrument were made in the order in which they appear thereon;

(f) as to stamp.that a lost promissory note, bill of exchange or

cheque was duly stamped;

(g) that holder is a holder in due course.that the holder of a negotiable instrument is a holder in due course:

Provided that, where the instrument has been obtained from its lawful owner, or from any person in lawful custody thereof, by means of an offence or fraud, or has been obtained from the maker or acceptor thereof by means of an offence or fraud, or for unlawful consideration, the burden of proving that the holder is a holder in due course lies upon him.

139. Presumption in favour of holder.It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability.”

આમ, ઉપરોક્ત કાનુની પ્રબંધો વંચાણે લેતાં તેમાં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબના અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને તે મુજબ જો એકવાર એમ સાબીત થાય કે, આરોપીએ ફરીયાદીને ચેક આપેલ છે, તેવા સંજોગોમાં આ અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે. જો આરોપીપક્ષ આ અનુમાનોનું ખંડન કરવામાં સફળ રહે તો, આ અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરી શકાય નહીં. જો કે, ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં અનુમાનો ગુનો પુરવાર કરવા માટે નિર્ણયાત્મક સાબીત નથી, પરંતુ આવા અનુમાનોને યોગ્ય અને વ્યાજબી પુરાવા તથા ખુલાસાઓથી ખંડન કરી શકાય છે. વધુમાં, આરોપીએ તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા સોગંધ ઉપર જુબાની આપવી જ જોઈએ તેવો કાયદાનો કોઈ નિયમ નથી, પરંતુ આરોપી આવા અનુમાનોનું ખંડન ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી તથા રેકર્ડ પરના પુરાવા પરથી કરી શકે છે. સદર કામે જ્યારે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા ધારેલ છે, ત્યારે કાનુની પ્રબંધો મુજબ ફરીયાદીની તરફેણમાં જે અનુમાન કરવાના રહે છે તે અનુમાન અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૮ અન્વયે કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ કરવાના રહે છે તથા જ્યારે આ અનુમાનો ખંડનાત્મક છે અને આવા અનુમાનોનું આરોપીપક્ષે ખંડન કરવાનું રહે

છે, ત્યારે આ અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે કરી શકાય તથા તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા માટે પુરાવાનો બોજો કોના ઉપર છે, તે બાબતે અત્રેની અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત ધ્વારા

"Hiten P. Dalal Vs. Bratindranath Banerjee (2001) 6 SCC 16"

ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર જાય છે, જે ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે;

"Section 139 provides that "it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in Section 138 for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability." The effect of these presumptions is to place the evidential burden on the accused of proving that the cheque was not received by the complainant towards the discharge of any liability. Because both Sections 138 and 139 require that the Court "shall presume" the liability of the drawer of the cheques for the amounts for which the cheques are drawn, as noted in it is obligatory on the Court to raise this presumption in every case where the factual basis for the raising of the presumption had been established. It introduced an exception to the general rule as to the burden of proof in criminal cases and shifts the onus on to the accused. Such a presumption is a presumption of law, as distinguished from a presumption of fact which describes provisions by which the Court "may presume" a certain state of affairs. Presumptions are rules of evidence and do not conflict with the presumption of innocence, because by the latter all that is meant is that the prosecution is obliged to prove the case against the accused beyond reasonable doubt. The obligation on the prosecution may be discharged with the help of presumptions of law or fact unless the accused adduces evidence showing the reasonable possibility of the non existence of the presumed fact. (Paras 20, 21)

The distinction between the two kinds of presumption lay not only in the mandate to the Court, but also in the nature of the evidence required to rebut the two. In the case of discretionary presumption the presumption if drawn may be rebutted by an explanation which 'might reasonably be true and which is consistent with the innocence' of the accused. On the other hand in the case of a mandatory presumption "the burden resting on the accused person in such a case would not be as light as it is where a presumption is raised under Section 114 of the Evidence Act and cannot be held to be discharged merely by reason of the fact that

the explanation offered by the accused is reasonable and probable. It must further be shown that the explanation is a true one. The words 'unless the contrary is proved' which occur in this provision make it clear that the presumption has to be rebutted by proof and not by a bare explanation which is merely plausible. A fact is said to be proved when its existence is directly established or when upon the material before it the Court finds its existence to be so probable that a reasonable man would act on the supposition that it exist. Unless therefore, the explanation is supported by proof, the presumption created by the provision cannot be said to be rebutted."

(૧૦.૧) અત્રેથી એ નોંધવું જરૂરી છે કે, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ -૧૩૯ અન્વયે કરવામાં આવતાં અનુમાન એ ખંડનાત્મક અનુમાન છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની પ્રબંધો સંબંધે અવારનવાર અનેક ચુકાદાઓમાં તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલ છે, જેને હવે પછીથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર રજૂ કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં, અત્રેથી એ નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, એ કાનુનનો સામાન્ય સિદ્ધાંત છે કે જ્યારે કાયદામાં ખાસ જોગવાઈ કરીને આરોપી ઉપર પુરાવાનો બોજો મુકવામાં આવેલ હોય અને જ્યારે કાનુની અનુમાનો આરોપીને દોષિત હોવા અંગેનું કરવાનું હોય છે ત્યારે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશની ખંડપીઠ દ્વારા “Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh,(1973) 2 SCC 808” ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ ચુકાદાના પેરા ૨૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

“22.One of the cardinal principles which has always to be kept in view in our system of administration of justice for criminal cases is that a person arraigned as an accused is presumed to be innocent unless that presumption is rebutted by the prosecution by production of evidence as may show him to be guilty of the offence with which he is charged. The burden of proving the guilt of the accused is upon the prosecution and unless it relieves itself of that burden, the courts cannot record a finding of the guilt of the accused. There are certain cases in which statutory presumptions arise regarding the guilt of the accused, but the burden even in those cases is upon the prosecution to prove the

existence of facts which have to be present before the presumption can be drawn. Once those facts are shown by the prosecution to exist, the Court can raise the statutory presumption and it would, in such an event, be for the accused to rebut the presumption. The onus even in such cases upon the accused is not as heavy as is normally upon the prosecution to prove the guilt of the accused. If some material is brought on the record consistent with the innocence of the accused which may reasonably be true, even though it is not positively proved to be true, the accused would be entitled to acquittal."

(૧૦.૨) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal, (1999) 3 SCC 35* માં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ) ની ચર્ચા કરતાં ઠરાવેલ છે કે, એક વખત વચનચિઠ્ઠીની બજવાણી સ્વીકૃત હોય ત્યારબાદ કલમ-૧૧૮(એ) અન્વયે એવું અનુમાન કરી શકાય કે તેને અવેજથી સમર્થન પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનુમાન ખંડન થઈ શકે તેવું અનુમાન છે અને પ્રતિવાદી તેવા અનુમાનનું સંભવિત બચાવ રજુ કરીને ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા ૧૨ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

"12. Upon consideration of various judgments as noted hereinabove, the position of law which emerges is that once execution of the promissory note is admitted, the presumption under Section 118(a) would arise that it is supported by a consideration. Such a presumption is rebuttable. The defendant can prove the non-existence of a consideration by raising a probable defence. If the defendant is proved to have discharged the initial onus of proof showing that the existence of consideration was improbable or doubtful or the same was illegal, the onus would shift to the plaintiff who will be obliged to prove it as a matter of fact and upon its failure to prove would disentitle him to the grant of relief on the basis of the negotiable instrument. The burden upon the defendant of proving the non-existence of the consideration can be either direct or by bringing on record the preponderance of probabilities by reference to the circumstances upon which he relies. In such an event, the plaintiff is entitled under law to rely upon all the evidence led in the case including that of the plaintiff as well. In case, where the defendant fails to discharge the initial onus of proof by showing the non-existence of the consideration,

the plaintiff would invariably be held entitled to the benefit of presumption arising under Section 118(a) in his favour. The court may not insist upon the defendant to disprove the existence of consideration by leading direct evidence as the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated and even if led, is to be seen with a doubt. The bare denial of the passing of the consideration apparently does not appear to be any defence. Something which is probable has to be brought on record for getting the benefit of shifting the onus of proving to the plaintiff. To disprove the presumption, the defendant has to bring on record such facts and circumstances upon consideration of which the court may either believe that the consideration did not exist or its nonexistence was so probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, shall act upon the plea that it did not exist.....”

(૧૦.૩) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another*, (2006) 6 SCC 39 ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ), કલમ-૧૩૮ તથા કલમ-૧૩૯ ના કાનુની પ્રબંધો ની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં પ્રસ્થાપીત કરેલ છે કે, કલમ-૧૧૮(એ) અને કલમ-૧૩૯ અન્વયેના અનુમાનો એ ખંડનાત્મક અનુમાનો છે. વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદામાં “*may presume*” અને “*shall presume*” શબ્દના અર્થની વિસ્તૃત છણાવટ કરતાં સદર ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

“28. What would be the effect of the expressions “may presume”, “shall presume” and “conclusive proof” has been considered by this Court in Union of India v. Pramod Gupta, (2005) 12 SCC 1, in the following terms: (SCC pp. 30-31, para 52) “It is true that the legislature used two different phraseologies ‘shall be presumed’ and ‘may be presumed’ in Section 42 of the Punjab Land Revenue Act and furthermore although provided for the mode and manner of rebuttal of such presumption as regards the right to mines and minerals said to be vested in the Government vis-À-vis the absence thereof in relation to the lands presumed to be retained by the landowners but the same would not mean that the words ‘shall presume’ would be conclusive. The meaning of the expressions ‘may presume’ and ‘shall presume’ have been explained in Section 4 of the Evidence Act, 1872, from a perusal

whereof it would be evident that whenever it is directed that the court shall presume a fact it shall regard such fact as proved unless disproved. In terms of the said provision, thus, the expression 'shall presume' cannot be held to be synonymous with 'conclusive proof'."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવેલ છે કે, "shall presume" શબ્દ "conclusive proof" શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ હોઈ શકે નહીં. વધુમાં સદર ચુકાદામાં પુરાવા અધિનિયમની કલમ-૦૩ માં ઉલ્લેખ "proved" અને "disproved" શબ્દને સંદર્ભમાં રાખી તેની વિસ્તૃત અર્થા કરતા પેરા-૩૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

"30. Applying the said definitions of "proved" or "disproved" to the principle behind Section 118(a) of the Act, the court shall presume a negotiable instrument to be for consideration unless and until after considering the matter before it, it either believes that the consideration does not exist or considers the non-existence of the consideration so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the particular case, to act upon the supposition that the consideration does not exist. For rebutting such presumption, what is needed is to raise a probable defence. Even for the said purpose, the evidence adduced on behalf of the complainant could be relied upon."

વધુમાં સદર ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એ પણ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે, આરોપીને સંભવીત બચાવ રજુ કરવા માટે સીધો પુરાવો આપવો જ તેવું જરૂરી નથી. ફરીયાદી દ્વારા જે કોઈ પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ હોય તે પુરાવા પર આધાર રાખીને પણ અનુમાનોનું ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૩૨ માં અવલોકન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"32. The standard of proof evidently is preponderance of probabilities. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials on record but also by reference to the circumstances upon which he relies."

(૧૦.૪) આ તબક્કે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા Rangappa Vs.

Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441 માં કરવામાં આવેલ અવલોકનો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને તેથી હાલના ચુકાદાના સરળતા ખાતર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૨૬ થી પેરા-૨૮ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“26. In light of these extracts, we are in agreement with the respondent claimant that the presumption mandated by Section 139 of the Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability. To that extent, the impugned observations in Krishna Janardhan Bhat, (2008) 4 SCC 54 may not be correct. However, this does not in any way cast doubt on the correctness of the decision in that case since it was based on the specific facts and circumstances therein. As noted in the citations, this is of course in the nature of a rebuttable presumption and it is open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. However, there can be no doubt that there is an initial presumption which favours the complainant.”

“27. Section 139 of the Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. While Section 138 of the Act specifies a strong criminal remedy in relation to the dishonour of cheques, the rebuttable presumption under Section 139 is a device to prevent undue delay in the course of litigation. However, it must be remembered that the offence made punishable by Section 138 can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the defendant-accused cannot be expected to discharge an unduly high standard of proof.

28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under Section 139, the standard of proof for doing so is that of “preponderance of probabilities”. Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the

complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own."

(૧૦.૫) નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Baslingappa Vs. Mudibasappa* 2019 (5) SCC 418 ઉપર પ્રસીધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં *Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh*, (1973) 2 SCC 808, *Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal*, (1999) 3 SCC 35, *M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another*, (2006) 6 SCC 39, *Krishna Janardhan Bhat Vs. Dattatraya G. Hegde*, (2008) 4 SCC 54, *Kumar Exports Vs. Sharma Carpets*, (2009) 2 SCC 513, *Rangappa Vs. Sri Mohan*, (2010) 11 SCC 441) ના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં રાખી સદર ચુકાદાના પેરા નં. ૨૩ માં જણાવેલ છે કે;

" 23. We having noticed the ratio laid down by this Court in above cases on Sections 118(a) and 139, we now summarise the principles enumerated by this Court in following manner:-

- (i) Once the execution of cheque is admitted Section 139 of the Act mandates a presumption that the cheque was for the discharge of any debt or other liability.*
- (ii) The presumption under Section 139 is a rebuttable presumption and the onus is on the accused to raise the probable defence. The standard of proof for rebutting the presumption is that of preponderance of probabilities.*
- (iii) To rebut the presumption, it is open for the accused to rely on evidence led by him or accused can also rely on the materials submitted by the complainant in order to raise a probable defence. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on record by the parties but also by reference to the circumstances upon which they rely.*
- (iv) That it is not necessary for the accused to come in the witness box in support of his defence, Section 139 imposed an evidentiary burden and not a persuasive burden.*
- (v) It is not necessary for the accused to come in the witness box to support his defence.*

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાનાં પ્રસ્થાપીત સિદ્ધાંતો ધ્યાને લેતાં તથા અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની અનુમાનો સંબંધીત જોગવાઈ ધ્યાને લેતાં

જયારે આ કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવાનો બોજો આરોપીના શરિ છે, ત્યારે આરોપી સદર અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે અને કઈ પદ્ધતીથી કરી શકે છે તે ઉપર જણાવ્યા અનુસાર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ચુકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ સિધ્ધાંતોથી જણાવેલ છે તે મુજબની હકીકત ધ્યાને રાખી ફરીયાદપક્ષે રજુ પુરાવાઓનું મુલ્યાંકન હવે પછીથી કરવામાં આવેલ છે.

(૧૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે રજુ હકીકત તથા રેકર્ડ પરનો પુરાવો વંચાણે લેતાં આ કામે ફરીયાદપક્ષે આંક-૦૫ થી ફરીયાદીનું સરતપાસનું સોગંધનામું રજુ કરવામાં આવેલ છે અને જેમાં મુખ્યત્વે તેઓએ આંક-૦૧ ની ફરીયાદની હકીકતનું પુનરાવર્તન કરેલ છે. સદર કામે રજુ પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં અગાઉ સદર કેસમાંની એવી હકીકતો કે જે નિર્વીવાદીત છે, તેને અત્રેથી રજુ કરવામાં આવેલ છે, તે મુજબ આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે ચેકમાં આરોપીની સહી છે. એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમાં કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૩/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ "અપુરતાં ભંડોળ" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક વાળચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૪/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ રજુ. પોસ્ટ એડી.થી માંગણા નોટીશ મોકલાવેલ, જે નોટીશ આરોપીને તા.૧૮/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ બજી ગયેલ. એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, આ કામના આરોપી ફરીયાદીએ તેઓની ફરીયાદમાં જે સરનામું જણાવેલ છે તે જ સરનામે રહે છે.

(૧૧.૧) મુદ્દા નં.૧ અને ૨ પરત્વે પુરાવાનું વિસ્તૃત મુલ્યાંકન કરતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદી એવી હકીકત સાથે

અદાલત સમક્ષ આવેલ છે કે, આ કામના આરોપી સાથે તેઓને મિત્રતાના સંબંધ હોય અને આરોપીને ધંધાના વિકાસ અર્થે નાણાંની જરૂરીયાત ઉપસ્થિત થતાં ફરીયાદી પાસેથી નાણાંની માંગણી કરતાં આ કામના ફરીયાદીએ તેઓની પેઢીમાંથી એચ.ડી.એફ.સી. બેંક લી., ઉદ્યોગનગર, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, ઓશવાળ કોલોની-૨, રણજીત નગર શાખા ચેકથી તા.૧૩/૦૫/૨૦૨૨ ના રોજ રૂ.૧૦,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપીયા દસ લાખ પુરા), તા.૨૬/૦૫/૨૦૨૨ ના રોજ ચેકથી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપીયા પાંચ લાખ પુરા), તા.૧૩/૦૬/૨૦૨૨ ના રોજ ચેક થી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપીયા પાંચ લાખ પુરા), તા.૨૧/૦૬/૨૦૨૨ ના રોજ ચેકથી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપીયા પાંચ લાખ પુરા) તથા તા.૦૪/૧૦/૨૦૨૨ ના રોજ રૂ.૨,૫૦,૦૦૦/- એમ કુલ રૂ.૨૭,૫૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપીયા સત્યાવીસ લાખ પચાસ હજાર પુરા) આરોપીને ચેકથી હાથઉછીના આપેલા અને રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- રોકડા એમ કુલ રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપીયા બત્રીસ લાખ પચાસ હજાર પુરા) હાથઉછીના આપેલ. અત્રેથી એ હકીકતની નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ તેઓની આ હકીકત સંદર્ભે આંક-૧૮ થી તેઓની પેઢીના બેંક ખાતાના એકાઉન્ટ સ્ટેટમેન્ટની નકલ રજુ કરેલ છે. વધુમાં, ફરીયાદીની આ હકીકત સંદર્ભે આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની જે ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ તે ઉલટતપાસ દરમ્યાન ફરીયાદી દ્વારા એવી હકીકત જણાવેલ કે, " એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને રૂપીયા દસ લાખ મારા બેંક ખાતામાંથી આરોપીના બેંક ખાતામાં તા. ૧૩/૫/૨૨ ના રોજ જમા કરાવેલા. " "એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને રૂપીયા પાંચ લાખ મારા બેંક ખાતામાંથી આરોપીના બેંક ખાતામાં તા. ૨૬/૫/૨૨ ના રોજ જમા કરાવેલા. " "એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને રૂપીયા પાંચ લાખ મારા બેંક ખાતામાંથી આરોપીના

બેંક ખાતામાં તા. ૧૩/૬/૨૨ ના રોજ જમા કરાવેલા." "એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને રૂપિયા પાંચ લાખ મારા બેંક ખાતામાંથી આરોપીના બેંક ખાતામાં તા. ૨૧/૬/૨૨ ના રોજ જમા કરાવેલા." "એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને રૂપિયા અઢી લાખ મારા બેંક ખાતામાંથી આરોપીના બેંક ખાતામાં તા. ૪/૧૦/૨૨ ના રોજ જમા કરાવેલા." "એ વાત ખરી છે કે, રૂ. પાંચ લાખ મેં આરોપીને રોકડા આપેલા." આ સંજોગોમાં ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી ખુલવા પામેલ હકીકત તથા રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં આરોપીપક્ષે સદર રકમ હાથઉછીની લીધા બાબતે એવી કોઈ વિશેષ તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ નથી કે કોઈ વિરૂધ્ધનો પુરાવો રજુ કરેલ નથી કે જેથી ફરીયાદીની આ હકીકત શંકાશીલ બને. આ કામના ફરીયાદીની હકીકત મુજબ આ કામના આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે એચ.ડી.એફ.સી. બેંક લી. પાર્ક કોલોની, જોગસપાર્ક શાખા, જામનગરનો ચેક નં. ૦૦૦૧૦૫ તા.૧૫/ ૦૪/૨૦૨૪ નારોજનો રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/-ની રકમનો ફરીયાદીને આપેલો. જે ચેક ફરીયાદીએ તેની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૩/૦૬/૨૦૨૪ નારોજ "અપુરતાં ભંડોળ"ના શેરા સાથે પરત ફેરેલ. આ કામના ફરીયાદપક્ષે તેઓની આ હકીકત સંદર્ભે આંક-૧૮ થી અસલ ચેક તથા આંક-૧૯ થી ચેક રીટર્ન મેમો અસલ રજુ કરેલ છે. અત્રેથી એ હકીકતની નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, આ કામના આરોપીએ ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈ પણ તબક્કે ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો નથી તથા ચેકમાં તેઓની સહી નથી તેવી કોઈ તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ નથી. વધુમાં, આરોપીપક્ષે એવી પણ કોઈ હકીકત રજુ કરેલ નથી કે, જે દિવસે ફરીયાદી ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના બેંક ખાતામાં રજુ કરેલ તે દિવસે આરોપીના બેંક ખાતામાં ચેકમાં જણાવેલ રકમ જેટલું પુરતું ભંડોળ હતું. આથી, જ્યારે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની સહી આરોપીપક્ષે સ્વીકૃત છે, ત્યારે આ

અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934* ના ચુકાદાના પેરા ૧૫ થી ૧૭ માં કરેલ અવલોકન ઉપર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવે છે;

"ONCE EXECUTION OF CHEQUE IS ADMITTED, PRESUMPTIONS UNDER SECTIONS 118 AND 139 OF THE NI ACT ARISE:-

15. In the present case, the cheque in question has admittedly been signed by the Respondent No.1- Accused. This Court is of the view that once the execution of the cheque is admitted, the presumption under Section 118 of the NI Act that the cheque in question was drawn for consideration and the presumption under Section 139 of the NI Act that the holder of the cheque received the said cheque in discharge of a legally enforceable debt or liability arises against the accused. It is pertinent to mention that observations to the contrary by a two Judges Bench in Krishna Janardhan Bhat vs. Dattatraya G. Hegde, (2008) 4 SCC 54 have been set aside by a three Judges Bench in Rangappa (supra).

16. This Court is further of the view that by creating this presumption, the law reinforces the reliability of cheques as a mode of payment in commercial transactions.

17. Needless to mention that the presumption contemplated under Section 139 of the NI Act, is a rebuttable presumption. However, the initial onus of proving that the cheque is not in discharge of any debt or other liability is on the accused/drawer of the cheque [See: Bir Singh vs. Mukesh Kumar, (2019) 4 SCC 197]"

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં કરેલા અવલોકન તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં જ્યારે આરોપીપક્ષે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની તેઓની સહીનો સ્વીકાર કરેલ છે અને સદર ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદપક્ષના કેસની હકીકત મુજબ સદર ચેક ફરીયાદીએ તેઓના બેંક ખાતામાં જમાં કરાવતાં તે વાણ્યુકવ્યે પરત ફરેલ ત્યારે અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૧૮ અને કલમ ૧૩૯ અન્વયેના કાનુની અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને એ આરોપીની ફરજ છે કે તેઓ સદર અનુમાનોનું ખંડન કરતી હકીકત તથા પુરાવા અદાલત સમક્ષ રજુ કરે. આ કામના આરોપી

દ્વારા સદર કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવા માટે એવી હકીકત રજૂ કરેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવ્યા મુજબનું કોઈ કાયદેસરનું લેણું લેવાનું નીકળતું નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરુપયોગ કરેલ છે. વધુમાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીએ ચુકવી આપેલ રકમ મુજબ બાકી રહેતી લેણી રકમનો કોઈ ઉદ્દેશ કરી તે મુજબનો કોઈ શેરો ચેકમાં કરેલ નથી કે બાકી રહેતી લેણી રકમનો નવો ચેક આરોપી પાસેથી લેવાનો પ્રયત્ન કરેલ નથી. આથી ફરીયાદી આરોપી સામે તેનું કાયદેસરનું લેણું પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આરોપીપક્ષે લેવામાં આવેલ બચાવ સંદર્ભે ફરીયાદીની ઉલટતપાસ વંચાણે લેતાં આ કામના ફરીયાદી દ્વારા તેઓની ઉલટતપાસ દરમિયાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "એ વાત ખરી છે કે, મારે આરોપી સાથે તા. ૧૩/૫/૨૨ પહેલા કોઈ નાણાકીય વ્યવહારની લેતી દેતી ન હતી." "એ વાત ખરી છે કે, જો મારે આરોપી સાથે તા. ૧૩/૫/૨૨ પહેલા કોઈ નાણાકીય લેવડ દેવડ થયેલ હોય તે પુરી થઈ ગયેલ છે." "એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને આપેલ રકમ હાથ ઉછીની આપેલ હતી." "એ વાત ખરી છે કે, મેં આરોપીને કોઈ વ્યાજથી રકમ આપેલ ન હતી." "આરોપીને મેં આપેલ હાથ ઉછીની રકમ માંથી આરોપીએ કોઈ રકમ મને જમા કરાવેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આંક ૧૮ થી રજુ બેંક એકાઉન્ટ સ્ટેટમેન્ટ મારા બેંક ખાતાનું છે." "એ વાત ખરી છે કે, આંક ૧૮ થી રજુ બેંક ખાતાના સ્ટેટમેન્ટ મુજબ તા. ૧/૭/૨૨ ના રોજ આરોપીએ આઈ.એમ.પી.એસ. ઓનલાઈન થી મારા બેંક ખાતામાં રૂપીયા બે લાખ, ત્યારબાદ તે જ દિવસ રૂપીયા બે લાખ અને ત્યારબાદ તે જ દિવસ રૂપીયા એક લાખ એમ કુલ રૂપીયા પાંચ લાખ જમા કરાવેલા છે." "એ વાત ખરી છે કે, આરોપીએ તા. ૧/૭/૨૨ ના રોજ જે કુલ રૂપીયા પાંચ લાખ આઈ.એમ.પી.એસ. થી ઓનલાઈન મારા

ખાતામાં જમા કરાવેલા તે કોઈ હકીકત મારી ફરીયાદ, કે આરોપીને મોકલેલ માંગણા નોટીસ કે સોગંદ પર ની જુલાનીમાં જણાવેલ નથી." આમ, ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન ખુલવા પામેલ હકીકત ધ્યાને લેતાં એ સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીના બેંક ખાતામાં ચેક મારફતે કુલ રૂ.૨૭,૫૦,૦૦૦/- જમાં કરાવેલ અને રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- રોકડા આપેલા, પરંતુ સાથે સાથે આ કામના ફરીયાદીએ તેઓની ઉલટતપાસ દરમ્યાન એ હકીકતનો સ્પષ્ટપણે સ્વીકાર કરેલ છે કે, આ કામના આરોપી સાથે તા.૧૩/૦૫/૨૦૨૨ પહેલા કોઈ નાણાંકીય વ્યવહારની લેતી દેતી થયેલ ન હતી અને જો થયેલ હોય તો પણ તે તા.૧૩/૦૫/૨૦૨૨ પહેલા પુરી થઈ ગયેલ છે. વધુમાં, ફરીયાદી દ્વારા ઉલટતપાસ દરમ્યાન એ હકીકતનો પણ સ્વીકાર કરેલ છે કે, આંક-૧૮ થી રજુ બેંક ખાતાના સ્ટેટમેન્ટ મુજબ તા.૦૧/૦૭/૨૦૨૨ ના રોજ આરોપીએ કુલ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા પાંચ લાખ પુરા) ફરીયાદીના બેંક ખાતામાં જમાં કરાવેલ. આ સંજોગોમાં જો ફરીયાદીને આરોપી સાથે તા.૧૩/૦૫/૨૦૨૨ પહેલા કોઈ નાણાંકીય વ્યવહારની લેતી-દેતી ન હતી અને તે પહેલા જે કોઈ નાણાંકીય લેવડ-દેવડ થયેલ હતી તે પુર્ણ થઈ ગયેલ હતી તે સંજોગોમાં આરોપીપક્ષની એ હકીકત માનવાને કારણ રહે છે કે, આ કામના આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની અંશતઃ ચુકવણી પેટે ફરીયાદીના બેંક એકાઉન્ટમાં તા.૦૧/૦૭/૨૦૨૨ ના રોજ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- જમાં કરાવેલા. વધુમાં, આ હકીકત ખુદ ફરીયાદીએ તેઓની ઉલટતપાસમાં સ્વીકાર કરેલ છે અને ખુદ ફરીયાદપક્ષે આંક-૧૮ થી રજુ કરેલ તેઓના બેંક એકાઉન્ટ સ્ટેટમેન્ટમાં જણાવેલ વિગતે આરોપીની આ હકીકતને સમર્થન મળે છે. આ સંજોગોમાં જે દિવસે ફરીયાદીએ આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના બેંક ખાતામાં જમા કરાવેલ તે દિવસે

ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરની લેણી રકમ પેટે લેવાના બાકી નીકળતા ન હતાં, કારણ કે ખુદ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન ફરીયાદીએ જણાવેલ હકીકત મુજબ આ કામના આરોપીએ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- ફરીયાદીના બેંક એકાઉન્ટમાં તા.૦૧/૦૭/૨૦૨૨ ના રોજ જમાં કરાવેલ અને આ હકીકત તેઓએ તેની ફરીયાદ તથા સોગંદનામાથી રજુ સરતપાસમાં છુપાવેલ છે. વધુમાં ફરીયાદીએ હાલની ફરીયાદવાળા નાણાંકીય વ્યવહાર સિવાય આરોપી સાથે કોઈ અન્ય નાણાંકીય વ્યવહાર થયેલ હતો અને તે પેટે આરોપીએ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- જમા કરાવેલ હતાં તેવી કોઈ હકીકત ફરીયાદીએ તેમની ફરીયાદમાં જણાવેલ નથી. આ તબક્કે આ અદાલતનું ધ્યાન અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૫૬ માં કરવામાં આવેલ કાનુની જોગવાઈ ઉપર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે,

"Section-56. Indorsement for part of sum due.- No writing on a negotiable instrument is valid for the purpose of negotiation if such writing purports to transfer only a part of the amount appearing to be due on the instrument; but where such amount has been partly paid a note to that effect may be indorsed on the instrument, which may then be negotiated for the balance."

આમ, ઉપરોક્ત કાનુની જોગવાઈ ધ્યાને લેતાં, એ સ્પષ્ટ છે કે, કોઈ વટાવ ખત ઉપરના લખાણથી તે ખત ઉપરથી લેણી હોવાનું જણાતી રકમનો ફક્ત એક ભાગ તબદીલ કરવાનું અભિપ્રેત થતું હોય તો એવું કોઈ પણ લખાણ તે ખત વટાવવાના હેતુ માટે કાયદેસરનું નથી, પરંતુ એની રકમ અંશતઃ ચુકવી દેવામાં આવી હોય ત્યારે તે ખત ઉપર એવા મતલબની નોંધનો શેરો કરી શકાશે અને ત્યારપછી તે ખત બાકીની રકમ માટે વટાવી શકાશે. હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરની લેણી રકમ પેટે લેવાની નીકળતી હતી અને તે પેટે ફરીયાદ વાળો ચેક આરોપીએ ફરીયાદીને આપેલ

હતો. ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન ખુલવા પામેલ હકીકત મુજબ આરોપીએ ફરીયાદીને તા.૦૧/૦૭/૨૦૨૨ ના રોજ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- ચુકવેલા હતાં. આ સંજોગોમાં અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૫૬ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ ચેકમાં જણાવેલ રકમ પૈકીની અમુક રકમ જ્યારે આરોપી દ્વારા ફરીયાદીને ચુકવી દેવામાં આવી હતી ત્યારે એ ફરીયાદીની ફરજ છે કે, તે મતલબની નોંધનો શેરો ચેક પર કરી તે ચેક બાકીની રકમ માટે વટાવવા માટે બેંકમાં રજુ કરે. આ સંજોગોમાં ખુદ ફરીયાદીએ તેઓની ઉલટતપાસ દરમ્યાન જણાવેલ હકીકત પરથી તે સ્પષ્ટ થાય છે કે, જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીએ બેંકમાં જમા કરાવેલ તે દિવસે એટલે કે તા.૧૫/૦૪/૨૦૨૪ ના રોજ ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની રકમ બાકી લેણાં પેટે નીકળતી ન હતી. વધુમાં આરોપીએ ફરીયાદીને ચેકની રકમ પૈકી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- ચુકવી આપેલ છે અને તે રકમ બાદ કરતાં બાકી રહેતી રકમ વટાવવા માટે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં રજુ કરેલ છે, તે મતલબનો પણ કોઈ શેરો આ કામના ફરીયાદી દ્વારા આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળા ચેકમાં કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં જ્યારે ફરીયાદવાળા ચેકમાં જણાવેલ રકમ જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં રજુ કરવામાં આવેલ હતો તે દિવસે કાયદેસરના લેણાં પેટે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી વસુલ કરવાની રહેતી ન હતી અને જે રકમ વસુલ કરવાની રહેતી હતી તે મતલબનો કોઈ શેરો ચેક પર કરવામાં આવેલ ન હતો, તે સંજોગોમાં સદર ચેક વણચુકવ્યે પરત ફરેલ ત્યારે આરોપીએ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શીક્ષા પાત્ર ગુનો આચરેલાનું કહી શકાય કે કેમ? તે પ્રશ્નનો નિર્ણય આ અદાલતે કરવાનો રહે છે. ઉપસ્થિત પ્રશ્ન સંદર્ભે આ અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા "Dasrath Trikamabhai Patel Versus Hitesh Mahendrabhai Patel, 2022 (0)

AIJEL-SC 69962" ના પેરા-૨૬ અને પેરા-૨૯ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન પર જાય છે, જે આ ચુકાદાના સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

"26. The appellant contends that the purpose of Section 138 of the Act would be defeated if the dishonour of the cheque issued for security is not included within the purview of Section 138 where the payment of a part of the cheque amount is made. It was contended that it would lead to a possibility where the drawer of the cheque could evade prosecution under Section 138 by paying a small amount of the debt while defaulting on the remaining payment. Section 56 stipulates that if there is an endorsement on a negotiable instrument that a part of the sum mentioned in the cheque has been paid, then the instrument may be negotiated for the balance. Section 56 reads as follows:

"56. Indorsement for part of sum due.- No writing on a negotiable instrument is valid for the purpose of negotiation if such writing purports to transfer only a part of the amount appearing to be due on the instrument; but where such amount has been partly paid a note to that effect may be indorsed on the instrument, which may then be negotiated for the balance."

"29. Under Section 56 read with Section 15 of the Act, an endorsement may be made by recording the part- payment of the debt in the cheque or in a note appended to the cheque. When such an endorsement is made, the instrument could still be used to negotiate the balance amount. If the endorsed cheque when presented for encashment of the balance amount is dishonoured, then the drawee can take recourse to the provisions of Section 138. Thus, when a part- payment of the debt is made after the cheque was drawn but before the cheque is encashed, such payment must be endorsed on the cheque under Section 56 of the Act. The cheque cannot be presented for encashment without recording the part payment. If the unendorsed cheque is dishonoured on presentation, the offence under Section 138 would not be attracted since the cheque does not represent a legally enforceable debt at the time of encashment."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૫૬ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ તથા અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર

ગુનાના આવશ્યક તત્વોની કરેલ ચર્ચા તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં, એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી કુલ રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા એક લાખ છત્રીસ હજાર બસો પુરા) કાયદેસરના લેણા પેટે વસુલ કરવાના રહેતાં હતાં. વધુમાં રજુ પુરાવા થકી ખુલવા પામેલ હકીકત મુજબ આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- તેના કાયદેસરની દેણી રકમ પેટે ચુકવી આપેલ હતાં. આ સંજોગોમાં જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં જમા કરાવવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસે આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળા ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની રકમ રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરની લેણી રકમ પેટે વસુલ કરવાની રહેતી ન હતી. વધુમાં ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન ખુલવા પામેલ હકીકત મુજબ આ કામના ફરીયાદીએ આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં જમા કરાવતાં પહેલાં ચેકની રકમ પૈકી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- આરોપી પાસેથી ચુકતે મળી ગયેલ અને તે રકમ બાદ કરતાં બાકીની રકમ માટે ફરીયાદવાળો ચેક વટાવવા માટે બેંકમાં જમા કરાવેલ છે, તે મતલબનો કોઈ શેરો આંક-૧૩ થી રજુ ચેક પર ફરીયાદી દ્વારા કરવામાં આવેલ નથી. આ સંજોગોમાં જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં જમા કરાવવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરની લેણી રકમ રૂપે આરોપીનું ફરીયાદી સામે કાયદેસરનું દેવું અસ્તિત્વમાં હતું તેવું કહી શકાય નહીં. આ સંજોગોમાં આ કામના ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો ચેક તેના કાયદેસરના લેણી રકમની વસુલાત માટે બેંકમાં જમા કરાવેલ હતો તે હકીકત માની શકાય નહીં. આથી, રજુ સમગ્ર પુરાવો વંચાણે લેતાં, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક ધારણ કરનારે તે ચેક કલમ-૧૩૮ માં દર્શાવ્યા મુજબ કોઈ દેવાના અથવા અન્ય જવાબદારીના પુરેપુરા અથવા તેના કોઈ ભાગમાંથી બોજ મુક્ત

થવાના બદલામાં તે ચેક આરોપી પાસેથી મેળવેલ હતો, તે કાનુની અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરી શકાય નહીં. આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી પોતાનો સંભવીત બચાવ પુરવાર કરેલ છે અને આરોપી તેની એવી હકીકત કે જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી દ્વારા તેની બેંકમાં જમા કરાવવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી સામે ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની લેણી રકમ વસુલ કરવાની રહેતી ન હતી અને તે મુજબનું આરોપીનું ફરીયાદી સામેનું કાયદેસરનું દેવું અસ્તિત્વમાં ન હતું એ હકીકત ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરી પુરવાર કરેલ છે. આથી, આરોપીની એવી દલીલ કે, આ કામના ફરીયાદીને આરોપી સામે ચેકમાં જણાવ્યા મુજબનું કોઈ કાયદેસરનું લેણું લેવાનું નીકળતું નથી અને ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરુપયોગ કરેલ છે, તે દલીલ સ્વીકારવા પાત્ર છે.

(૧૧.૨) આરોપી પક્ષે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપીને જે માંગણા નોટીસ મોકલાવેલ તે માંગણા નોટીસમાં પણ આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- ચુકવી આપેલ હતા અને તે મુજબ ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા બત્રીસ લાખ પચાસ હજાર પુરા) કાયદેસરની લેણી રકમ પેટે વસુલ કરવાના રહેતાં ન હોવા છતાં ફરીયાદીએ આરોપી પાસે માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- નોટીસ મળ્યેથી દિન-૧૫ માં ચુકવી આપવાની માંગણી કરેલ, જે માંગણા નોટીસ ગેરકાયદેસર હોય અને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮(બી) માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબની કાયદેસરની માંગણા નોટીસ ન હોય આરોપીને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુના માટે તકસીરવાન ઠરાવી શકાય નહીં. આરોપી પક્ષની આ દલીલ

સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણો લેતાં, ખુદ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન ખુલવા પામેલ હકીકત મુજબ આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા પાંચ લાખ પુરા) બેંક ખાતામાં જમાં કરાવી ચુકવી આપેલ. અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબ ફરીયાદવાળો ચેક તા.૧૫/૦૪/૨૦૨૪ ના રોજ ફરીયાદીએ જયારે બેંકમાં રજુ કરેલ ત્યારે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવેલ રકમ રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરની લેણી રકમ પેટે વસુલવાના રહેતાં ન હતાં. વધુમાં અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબ ફરીયાદી દ્વારા અધિનિયમ,૧૮૮૧ ની કલમ-૫૬ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ આરોપીએ ચેકમાં જણાવેલ રકમ પૈકી ચુકવેલ રકમ બાદ કરી બાકી રહેતી રકમ માટે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં જમા કરાવવામાં આવેલ છે, તે મતલબનો કોઈ શેરો આંક-૧૩ થી રજુ ચેક પર કરવામાં આવેલ નથી. આ કામના આરોપી દ્વારા એવો બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ તેઓની માંગણા નોટીસમાં આરોપીએ ફરીયાદીને તેની કાયદેસરની લેણી રકમ પૈકી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- ચુકવી આપેલાની હકીકત છુપાવી હકીકતમાં ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરના લેણા પેટે વસુલ કરવાના રહેતાં ન હોવા છતાં આ તમામ હકીકતો માંગણા નોટીસમાં છુપાવી તેની કાયદેસરની લેણી રકમથી વધુ રકમની માંગણી માંગણા નોટીસમાં કરેલ છે અને તે મુજબ આ કામના ફરીયાદી દ્વારા આરોપીને જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ તે કાયદેસર માંગણા નોટીસ કહી શકાય નહીં. આરોપી પક્ષના આ બચાવ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણો લેતાં, એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં રજુ કરવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસે ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની રકમ લેણી રકમ હતી નહીં. વધુમાં સદર ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ આરોપીને જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ તે માંગણા નોટીસમાં પણ સત્ય

હકીકતો છુપાવી ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- કાયદેસરની લેણી રકમ પેટે વસુલ કરવાના રહેતાં ન હોવા છતાં માંગણા નોટીસમાં રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- દિન-૧૫ માં ચુકવી આપવા માટે આરોપીને માંગણા નોટીસ મોકલેલ. આ તબક્કે આ અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *"Dasrath Trikambhai Patel Versus Hitesh Mahendrabhai Patel, 2022 (0) AIJEL-SC 69962"* ના પેરા-૨૮ માં કરવામાં આવેલ અપલોકન પર જાય છે, જે આ ચુકાદાના સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે,

"28. A Division Bench of the Kerala High Court has held in Joseph Sartho v. Gopinathan, (2008) 3 KLJ 784 that since the representation in the cheque was for a sum higher than the amount that was due on the date that it was presented for encashment, the drawer of the cheque cannot be convicted for the offence under Section 138 of the Act. The High Court of Delhi addressed the same issue in Alliance Infrastructure Project Ltd. v. Vinay Mittal, ILR (2010) III Delhi 459. The High Court observed that when part payment is made after the cheque is drawn, the payee has the option of either taking a new cheque for the reduced amount or by making an endorsement on the cheque acknowledging that a part payment was made according to the provisions of Section 56 of the Act. It was also held that the notice of demand which requires the drawer of the cheque to make payment of the whole amount represented in the cheque despite receiving part repayment against the sum, before the issue of notice, cannot be valid under Section 138(b) of the Act. A similar view was taken by the High Court of Gujarat in Shree Corporation v. Anilbhai Puranbhai Bansal, [2018 (2) GLH 105]."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતો તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં, જ્યારે આરોપીએ ફરીયાદીને તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે રૂ.૩૨,૫૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા બત્રીસ લાખ પચાસ હજાર પુરા) નો ફરીયાદવાળો ચેક આપેલ હતો તે ચેક વણચુકવ્યે પરત ફરેલ જેની માંગણા નોટીસ આરોપીને તા.૧૪/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ આપવામાં આવેલ અને

ખુદ ફરીયાદીએ તેઓની ઉલટતપાસ દરમિયાન જણાવેલ હકીકત મુજબ આરોપીએ તા.૦૧/૦૭/૨૦૨૨ ના રોજ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- તેઓના બેંક ખાતામાં જમાં કરાવેલ હતાં. ત્યારે જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં જમા કરાવવામાં આવેલ તે પહેલાં આરોપીએ ફરીયાદીને તેના કાયદેસરના દેવાની અંશતઃ ચુકવણી પેટે અમુક રકમ ચુકવી દીધેલ હોય તેમ છતાં ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો ચેક વાળ્યુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ આરોપીને મોકલેલ માંગણા નોટીસમાં આ તમામ હકીકતો છુપાવી આરોપી પાસે માંગણા નોટીસ મારફતે અસ્તિત્વ ધરાવતી કાયદેસરની લેણી રકમથી વધુ રકમની માંગણી કરેલ હોય, મોકલવામાં આવેલ માંગણા નોટીસ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮(બી) માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબની કાયદેસરની નોટીસ ગણી શકાય નહીં. આ સંજોગોમાં આરોપીપક્ષે એવી દલીલ કે, ફરીયાદવાળો ચેક વાળ્યુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ આરોપીને જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ તે માંગણા નોટીસમાં કાયદેસરની લેણી રકમથી વધુ રકમની માંગણી કરેલ હોય સદર નોટીસ કાયદેસરની માંગણા નોટીસ ગણી શકાય નહીં તે દલીલ સ્વીકારવા પાત્ર છે.

(૧૧.૩) ફરીયાદપક્ષે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદવાળા ચેકમાંની તેઓની સહીનો ઇન્કાર કરેલ નથી અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે આપેલ અને આરોપીએ સદર ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી પાસે કેવી રીતે આવેલ તે સંદર્ભે કોઈ સ્પષ્ટ ખુલાસો કરેલ ન હોય અને આરોપીએ પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરેલ ન હોય આરોપીને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવવા વિનંતી કરેલ છે. વધુમાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ અદાલત સમક્ષ આંક-૦૮

થી પુરશીશ રજુ કરી ફરીયાદીને રૂ.૩૩,૦૦,૦૦૦/- બે માસમાં ચુકવી આપશે તેવું જણાવેલ અને ત્યારબાદ આંક-૧૦ થી પુરશીશ રજુ કરી તા.૨૦/૦૬/૨૦૨૫ સુધી આરોપી ફરીયાદીને કુલ રૂ.૩૨,૦૦,૦૦૦/- ચુકવી આપશે તેવું જાહેર કરેલ, આથી આરોપીનો બચાવ ધ્યાને લઈ શકાય નહીં. ફરીયાદપક્ષની આ દલીલ સંદર્ભે રજુ પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં અગાઉ એ હકીકતની નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, આંક-૧૩ થી રજુ ફરીયાદવાળો એક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે એકમાં આરોપીની સહી છે, તે હકીકત સંદર્ભે આરોપીપક્ષે કોઈ તકરાર નથી. વધુમાં એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો એક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં રજુ કરતાં સદર એક " અપુરતાં ભંડોળ " ના શેરા સાથે પર ફરેલ અને ત્યારબાદ ફરીયાદીએ આરોપીને તા.૧૪/૦૬/૨૦૨૪ ના રોજ માંગણા નોટીસ મોકલેલ જે નોટીસ આરોપીને બજી ગયેલ અને આરોપીએ ફરીયાદીને નાણાં ચુકવી આપેલ નહીં. અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આ કામના ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી ફરીયાદીની એવી હકીકત કે, તેઓને આરોપી પાસેથી એકમાં જણાવેલ રકમ કાયદેસરના લેણાં પેટે લેવાની બાકી નીકળતી હતી તે હકીકત અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ પુરવાર થયેલ નથી અને આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા પાંચ લાખ પુરા) બેંક ખાતામાં જમાં કરાવી ચુકવી આપેલ છે. વધુમાં ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષે એવો કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો રજુ કરેલ નથી કે જે દિવસે ફરીયાદીએ ફરીયાદવાળો એક તેઓના બેંક ખાતામાં જમાં કરાવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી એકમાં જણાવેલ રકમ જેટલું કાયદેસરનું લેણું અસ્તિત્વમાં હતું. આ કામના આરોપી દ્વારા ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરતાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદીએ આરોપીના કોરા એકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે અને અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આ કામના આરોપીપક્ષે તેઓનો સંભવિત

બચાવ ખુદ ફરીયાદીએ રજુ કરેલ દસ્તાવેજો થકી તથા ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી પુરવાર કરેલ છે. વધુમાં, ફરીયાદપક્ષની એવી દલીલ કે, આ કામના આરોપીએ અદાલત સમક્ષ આંક-૦૮ અને આંક-૧૦ થી પુરશીશ રજુ કરી ફરીયાદીનું લેણું ચુકવી આપવા માટે બાહેધરી આપેલ છે આથી આરોપીનો બચાવ ધ્યાને લઈ શકાય નહીં, તે દલીલ પણ પ્રવર્તમાન ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના સિધ્ધાંતો અનલ્લે સ્વીકારવા પાત્ર નથી, કારણકે કોઈ પણ ગુનાના આરોપીને તે ગુનાના કામે પોતાનો બચાવ કરવાનો કાનુની અને બંધારણીય અધિકાર છે. વધુમાં, જ્યારે અદાલત દ્વારા આરોપીની પ્લી રેકર્ડ કરવામાં આવેલ ત્યારે આરોપીએ તેઓના સામેના ગુનાનો ઇન્કાર કરેલ છે અને ત્યારબાદ આરોપી દ્વારા આંક-૦૮ અને આંક-૧૦ થી જે પુરશીશ રજુ કરેલ તે પુરશીશ રજુ કર્યા બાદ આરોપી દ્વારા તેઓના બચાવમાં વકીલશ્રીની કાનુની સેવા લેવા માટે આંક-૧૧ થી આરોપી દ્વારા તેઓના વિ.વકીલશ્રીનું વકીલાતનામું રજુ કરવામાં આવેલ છે અને ત્યારબાદ આરોપી દ્વારા ઇન્સાફી કાર્યવાહી દરમિયાન પોતાનો સંભવિત બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે, જે એક કાનુની પ્રક્રિયા છે અને એ કાનુનનો સર્વમાન્ય સિધ્ધાંત છે કે, આરોપીને તેના બચાવ માટે યોગ્ય તક આપવી પડે અને ફેર ટ્રાયલ ના સિધ્ધાંત મુજબ જ્યારે આરોપી દ્વારા તેઓના બચાવમાં પોતાનો સંભવિત બચાવ યોગ્ય રીતે રજુ કરી પુરવાર કરેલ હોય ત્યારે એક માત્ર આરોપી દ્વારા તેઓના કાનુની સલાહકારની સલાહ લીધા વીના અદાલત સમક્ષ પુરશીશ રજુ કરી જણાવેલ હોય કે, તેઓ ચેકની રકમ ફરીયાદીને આપી દેવા તૈયાર છે તે પુરશીશ રજુ કરવા માત્રથી આરોપીપક્ષ તેઓના બચાવનો હક્ક ગુમાવે છે તેવું કહી શકાય નહીં. આમ, રજુ પુરાવા થકી અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આ કામના ફરીયાદી જે હકીકત સાથે આરોપી સામે કાયદેસરનું લેણું હોવાનું જણાવી હાલની ફરીયાદ લાવેલ છે, તે સંદર્ભેનો લેશમાત્ર પુરાવો

અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ નથી અને જે પુરાવો રજુ કરેલ છે તે ખુદ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી શંકાકીલ બનેલ છે. આ સંજોગોમાં જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી દ્વારા તેઓના બેંક ખાતામાં રજુ કરવામાં આવેલ તે દિવસે ચેકમાં જણાવેલ રકમ જેટલું ફરીયાદીનું કાયદેસરનું લેણું આરોપી સામે અસ્તિત્વમાં હતું તે હકીકત ફરીયાદપક્ષ આરોપી વિરુદ્ધ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે અને આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરી અદાલતને માનવા પ્રેરેલ છે કે, ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે. આ સંજોગોમાં એક માત્ર ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે અને તે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક વણચુકવ્યે પરત ફરેલ તેટલા માત્રથી સ્પષ્ટ પુરાવની ગેરહાજરીમાં સદર ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ ફરીયાદીને તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી પેટે આપેલ હતો તેવું અનુમાન કરી શકાય નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે ખુદ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી એવી હકીકત ખુલવા પામેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ચેકની રકમ પૈકી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- ફરીયાદીએ જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક બેંકમાં જમા કરાવેલ તે અગાઉ ચુકવી આપેલ હતાં. આ સંજોગોમાં જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી દ્વારા બેંકમાં રજુ કરવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી સામે ચેકમાં જણાવેલ રકમ જેટલું કાયદેસરનું લેણું અસ્તિત્વમાં ન હતું. વધુમાં આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમિયાન જે સંજોગો દર્શાવેલ છે તે ધ્યાને લેતાં આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું સંજોગો દર્શાવી ખંડન કરેલ છે. એ પ્રસ્થાપીત કાનુન છે કે, જો એક વખત આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરી ખંડન કરે તો ફરીયાદીએ તેઓની ફરીયાદની હકીકત નિઃશંકપણે પુરવાર કરવાની રહે છે. અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ

ફરીયાદપક્ષ તેઓના કથન મુજબનો આરોપી સામેનું કાયદેસરનું લેણું પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નીવડેલ છે, આ સંજોગોમાં ફરીયાદપક્ષની એવી દલીલ કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદવાળા ચેકમાંની તેઓની સહીનો ઇન્કાર કરેલ નથી અને ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે આપેલ અને આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું કોઈ ખંડન કરેલ ન હોય આરોપીને તકસીરવાન ઠરાવવા વિનંતી કરેલ છે, તે સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૨) આમ, કેસની સમગ્ર હકીકત ધ્યાને લેતાં ફરીયાદપક્ષ અદાલત સમક્ષ એ હકીકત સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે કે, જે દિવસે ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી દ્વારા તેઓની બેંકમાં જમા કરાવવામાં આવેલ તે દિવસે ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ફરીયાદવાળા ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની રકમ કાયદેસરની લેણી પેટે નીકળતી હતી અને સદર ચેક ફરીયાદીએ તેના કાયદેસરની લેણી રકમની વસુલાત માટે બેંકમાં જમા કરાવેલ. આમ, ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા તથા બન્ને પક્ષે વિ.વકીલશ્રીની દલીલો ધ્યાને લેતાં તથા ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા અનુસાર આ અદાલતનું સ્પષ્ટપણે માનવું છે કે, ફરીયાદપક્ષ દ્વારા આરોપી વિરૂદ્ધ જે હકીકત જણાવી હાથઉછીની લીધેલ રકમની ચુકવણીના વ્યવહારને લઈને ફરીયાદવાળો ચેક ઇસ્યુ કર્યાની હકીકત જણાવેલ છે, તે સંદર્ભે આરોપીપક્ષ પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરી આ અદાલતને માનવા પ્રેરેલ છે કે, ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની કોઈ કાયદેસરની લેણી રકમ લેવાની નીકળતી નથી અને ફરીયાદવાળા ચેકનો આરોપીએ દુરુપયોગ કરેલ છે. આથી ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ એ સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીના કેસની હકીકત સંદર્ભે મજબૂત શંકા ઉપસ્થિત

કરેલ છે. આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી તથા સંજોગો રજુ કરી ખંડન કરેલ છે. વધુમાં એ કાયદાનો પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે, આરોપી નિર્દોષ છે તેવું અનુમાન અદાલતે આરોપી સામેની ઇન્સાફી કાર્યવાહી દરમિયાન કરવાનું હોય છે, પરંતુ કેટલાક કેસોમાં વિધાનમંડળ દ્વારા *"Doctrine of Reverse Burden"* ની જોગવાઈ કરેલ છે, એટલે કે કોઈ ફોજદારી કેસમાં શરૂઆતની હકીકત ફરીયાદી પુરવાર કરે તો કેટલાક અનુમાનો અદાલતે ફરીયાદીની તરફેણમાં તથા આરોપી વિરૂદ્ધ કરવાના હોય છે અને તે અનુમાનો અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબ નિર્ણાયક પુરાવો નથી, પરંતુ તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરી શકાય છે. જે અનુમાનોનું ખંડન કરવાનો બોજો આરોપીના શિરે હોય છે અને જો એક વાર આરોપી તેવા અનુમાનોનું અગાઉ ચર્ચા કર્યા મુજબની પદ્ધતિથી ખંડન કરે તો ફરીયાદીએ પોતાનો કેસ આરોપી વિરૂદ્ધ નિઃશંકપણે પુરવાર કરવો પડે. આ કામે ફરીયાદીની જુબાની તથા રેકર્ડ પરનો પુરાવો જોતાં ફરીયાદી આ કામે આરોપી વિરૂદ્ધ અધિનીયમની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈના આવશ્યક તત્વો એટલે કે ફરીયાદવાળો ચેક આરોપી દ્વારા કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી અર્થે આપવામાં આવેલ હતો અને ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી કાયદેસર રીતે વસુલ કરી શકાય તેવું લેણું ચેકમાં જણાવેલ તારીખે અસ્તીત્વમાં હતું તે હકીકત પુરવાર કરવામાં સદંતર નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આમ, ઉપરોક્ત ચર્ચા કર્યા મુજબ આરોપીએ અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ હેઠળ કરવામાં આવતા અનુમાનોનું ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી સંજોગો દર્શાવી તથા પોતાની હકીકત સંદર્ભે દસ્તાવેજો રજુ કરી પોતાનો સંભવિત બચાવ *"Pre- Ponderance of Probability"* ના સિદ્ધાંત મુજબ સાબિત કરેલ છે તથા આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી વિરૂદ્ધ કલમ-૧૩૮ અન્વયેના આવશ્યક તત્વ

અથવા જરૂરી તત્વ પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આમ, હાલના કેસમાં રેકર્ડ પરના પુરાવાઓ, બચાવપક્ષની દલીલો તેમજ ફરીયાદીની ઉલટતપાસના આધારે આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં અનુમાનોનું ખંડન કરેલ છે અને ફરીયાદી તેનો કેસ સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડેલ છે. આથી, ઉપરોક્ત ચર્ચાના અંતે મુદા નં.૧ નો જવાબ નકારમાં આપી મુદા નં.૨ નો જવાબ હકારમાં આપી મુદા નં.૩ પરત્વે નીચે મુજબનો આખરી હુકમ કરવામાં આવે છે.

—: આ ખ રી હુ ક મ :—

- ૧) આ કામના આરોપી નરેન્દ્રસિંહ અનોપસિંહ ઝાલા, રહે. હાટકેશ્વર મહાદેવ મંદીરની બાજુમાં, શેરી નં.૨, કે.પી.શાહ વાડીની આગળ, જામનગરનાઓને ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતા, ૨૦૨૩ ની કલમ-૨૭૮(૧) અન્વયે ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનામાં નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.
- ૨) આ કામના આરોપીના ભારતીય નાગરીક સુરક્ષા સંહિતા, ૨૦૨૩ ની કલમ-૪૮૧(૧) અન્વયેના રૂ.૧૫,૦૦૦/- (અંકે રૂપિયા પંદર હજાર પુરાના) અપીલ સમય સુધીના જામીન લેવામાં આવેલ છે.

હુકમ આજરોજ તા.૩૦ ના રોજ, મે સને ૨૦૨૬ ના રોજ ખુદી અદાલતમાં વાંચી, સંભળાવી મારી સહી કરી જાહેર કર્યો.

જામનગર

તા. ૩૦/૦૫/૨૦૨૬

(ભાસ્કરકુમાર રામેશ્વરપ્રસાદ દવે)
(બીજા એડી. સીની. સિવિલ જજ
અને એડી. ચીફ જ્યુડી. મેજી.)

જામનગર